

Bitskey István

A barokktól a felvilágosodásig

(Kiállításmegnyitó az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban)

1687 karácsonya előtt egy héttel hosszú menetoszlop kanyargott az egri várból Maklár felé. A várat feladó, kiéheztetett török csapat elvonult, ám mögötte üszkös romok, lepusztult épületek, elgazosodott kertek maradtak, Eger több mint félezer házának többnyire csak kormos falai meredeztek az égnek. A Neoquistica Commissio számára készült jelentés szerint sok volt az elhagyott, lakatlan ház (*domus deserta sive desolata*), a lakosok már régóta elmenekültek a harcok elől, a környékbeli termőföldek parlagon heverték, csak a Khetkuda dzsámi karcsú minaréja és a törökfürdő maradványa tanúskodott az évszázados iszlám uralomról. Nagy árat fizetett a város ezért a 91 éves oszmán uralomért: megtört a fejlődés íve, a végvári műveltség északabbra költözött, s a püspökség is Jászóra menekülve vegetált. A hódoltság határvonalán túl eső Felső-Magyarország eközben szépült és gyarapodott, Nagyszombattól Lőcséig és Kassáig gazdagodott a polgárság, teret nyert a barokk művészet. Miként Eger művészeti monográfiája, Voit Pál fogalmazott: „Eger az aranykornyas kapukon kívül rekedt: százévnyi kár esett rajta.”

Ezt a százévnyi kárt kellett a 18. században a város vezetésének és a visszaköltöző püspökségnek behoznia, stabilizálnia a termelést, újra termővé tennie a környező szőlőhegyeket, ismét emberi léptékűvé alakítania az Eger-patak völgyét, felépítenie a templomokat és iskolákat, meghonosítania a korszerű barokk kultúrát. S az erőfeszítéseket siker koronázta, nem egészen egy évszázaddal a török kivonulása után már állt a városban a tudomány palotája, a Líceum monumentális épülete, s benne a keresztény műveltséget reprezentáló barokk freskósorozat hirdette a hely Európához tartozását, az alkotó szellem diadalát a hódító erőszak ellenében, a kultúra győzelmét a fegyveres expanzió felett. A 18. század négy püspökfőispánja játszott e folyamatban vezető szerepet: Rákóczi főpapjának, a „kuruc püspök” néven elhíresült Telekesy Istvánnak a szemináriumalapítása jelentette a kezdetet, már ő is nagy könyvgyűjtő volt, possessorbejegyzéssel ellátott kötetei mindmáig erről tanúskodnak. Utódának, Erdődy Gábornak idejében szerzetesi rendházak, templomok és iskolák épültek, s a külvárosok, a Hochstadtok révén is egyre növekedett a lakosság száma s ezzel a város gazdasági ereje. A szerves fejlődés újabb stációja, hogy az újabb főpap, Barkóczy Ferenc már egy egri egyetem tervét dédelgette, könyvnyomdát alapított, írókkal vette magát körül, s neves olasz és osztrák mesteremberekkel, művészekkel és építészekkel alapozta meg a város barokk jellegét. Ezt a fejlődést tetőzte be Eszterházy Károly tevékenysége,

a Líceum s benne a püspöki könyvtár létesítésével. Bízvást mondhatjuk, hogy a város ekkorra behozta az évszázados török uralom okozta kiesést, ledolgozta az ebből eredő tetemes hátrányt, s műveltségi színvonalában fel tudott zárkózni a nála jóval szerencsésebb sorsú északi települések – Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Lőcse – mellé.

Amikor ennek a könyvtárnak a gazdag anyagából most egy reprezentatív válogatást láthatunk, érdemes a megtett útra is gondolnunk: a Félhold uralma alól kikerült romos település helyén, mindössze négy kultúrateremtő főpap dinamizmusa, egyirányú aktivitása révén teremtődött meg az a szellemiség, amelyben a felvilágosodás századának korszerű eszmeiségét képviselő könyvtár létrejött. Mind a négy püspök Rómában végezte tanulmányait, a Collegium Germanicum Hungaricum alumnusaiként tapasztalhatták meg az „örök város” kínálta szellemi élményeket, ott ivódott beléjük a barokk művészet iránti vonzódás, ott tanulmányozhatták a bibliotékák gazdagságát, a könyvek hatalmát, ott láttak példákat vallás és tudomány, *religiositas* és *eruditio* együttes szemléletére. Ebbe a szemléletbe beletartozott a katolicizmussal vitázó, azzal szemben álló szellemi teljesítmények ismerete és tisztelete is, beletartozott a legújabb tudományos eredmények mérlegelése is, a velük folytatott eszmecsere, vita vagy éppen konfliktus vállalása is.

A Rómából eredeztethető katolikus barokk tudományosság egyik jellemzőjeként alighanem az asszimilációs hajlamot említhetjük: mindazt, ami nem ellenkezik kimondottan a katolikus hittételekkel, azt igyekezett ez a szemlélet elfogadni, beépíteni eszmevilágába. Arisztotelészt és Platónat a legbölcsebb „pogány filozófusokként” emlegették, a krisztianizált antikvitás szerves részévé vált a barokk műveltségnek, a sztoicizmust és platonizmust asszimilálta a katolikus morálfilozófia. Eszterházy húszezer kötetes könyvgyűjteménye ezt a szemléleti tágasságot híven tükrözi: a humanista szerzők (Erasmus és Lipsius), a reformáció elindítói (Luther, Melanchthon, Kálvin), a radikális antitrinitarizmust képviselő Miguel Serveto és a felvilágosodást előlegező szerzők (Descartes, Grotius, Bacon és mások) egyaránt fontos könyvekkel jelentek meg az impozáns bibliotéka állományában. Nem hiányoznak belőle a felvilágosodás legradikálisabb íróinak és gondolkodóinak munkái sem, elég ha itt most csak Voltaire és Rousseau kiállított könyveire utalunk, vagy éppen a német filozófusok legjelesebbjeinek, Kantnak és Hegelnek a beszerzett műveit említjük. Nyilvánvaló, hogy egy részüket szellemi-felekezeti vitapartnereknek tekintette a katolikus teológia, műveik jelenléte viszont mindenképp beszédes bizonyítéka a felvilágosodás kori szellemi pezsgésnek, vitázó kedvnek, tudományos eszmecsereire való hajlamnak. S korántsem utolsósorban annak a törekvésnek, hogy az egri olvasó lépést tarthasson Európával, megismerhesse a nyugati szellemi áramlatokat, a leendő egri univerzitás hallgatója ne rekedjen meg a provinciális elszigeteltség szintjén.

Mint tudjuk, a felvilágosodás korában a katolikus egyházon belül talán még éle-
sebb teológiai viták folytak, mint azon kívül, az interkonfeszzióális polémiákról
áttevéődött a hangsúly a belső nézetkülönbségek megvitatására. A jezsuiták és a
dominikánusok a kegyelemtan terén folytattak hosszadalmas vitát, de előtérbe
kerültek az egyházi reform kérdései is, Muratori és követői a gyakorlatiasabb val-
lásosságot hangoztatták a hagyományos nézetekkel szemben. A janzenizmus és
febronianizmus az egyházszerkezet gyökeres átalakítását kívánta, nem véletlen,
hogy az ilyen könyvek közül is többet indexre tettek a pápai udvarban. De koránt-
sem annyit, amennyit politikai okokból helyeztek tiltólistára a különböző uralmi
rendszerek cenzorai az évszázadok folyamán.

Az egri püspöki könyvbeszerzés nyitottságát mutatja, hogy nem csupán a pro-
testáns, hanem a filojanzenista és a muratoriánus szellemű könyvek közül is sok
bekerült a bibliotéka állományába. Ugyanez a helyzet a természettudományos
könyvekkel: minden diszciplína képviselőjének egyaránt gondját viselte a be-
szerzést irányító főpap: az orvosi, a növény- és állattani vagy éppen csillagászati
művek egyaránt helyet kaptak gyűjteményében, mégpedig a legfrissebb, legjobb
kiadások révén.

Végül, de korántsem utolsósorban említhetjük meg, hogy a 18. század köze-
pén Egerben létesített nyomda termékei igen változatos képet mutatnak, bennük
is, mint cseppben a tenger, megmutatkozik a felvilágosodás századának sokar-
cúsága. Teológia és természettudomány, prédikációgyűjtemény és énekeskönyv,
erkölcstan és aszkétika, szépirodalom és történettudomány, nyelvészet és reto-
rika, mezőgazdasági vagy éppen jogi szakirodalom egyaránt megtalálható a püs-
pöki mecénatúra jóvoltából megjelentetett művek között. Mind Barkóczy, mind
Eszterházy arra törekedett, hogy az egri tipográfia termékei a tervezett egyetemi
tanulmányokat szolgálják, nyilvánvalóan a líceumi Sigris-freskón megfestett fa-
kultások (bölcselet, teológia, jog és orvostudomány) könyvszükségletére is gon-
doltak a nyomdai megrendeléseknél. De nem találunk a kiadott könyvek között
harcias protestánsellenes munkákat, noha a városban élt a hírhedt s igen szen-
vedélyes polemikus író, a szervita Szaitz Leo, az ő hitvédelmi iratai közül mind-
össze egyet adott ki a püspöki nyomda, noha másutt mintegy 25 kiadványa látott
napvilágot. Megjelent viszont itt a református nemesnek, Báji Patay Sámuelnek a
fordítása: *A régi indusok bölcselkedések, azaz példákkal jó erkölcsökre tanító köny-
vecske* című munkája, Eszterházy költségén, neki dedikálva. Meg is dicsérte ezért
a püspököt Kazinczy Ferenc, amikor Egerben nála vizitált, úti beszámolójában
ezt írta róla: „Őexcellenciája a püspök kegyes leereszkedéssel fogadott... Ha te is
azt hiszed, amit némely protestánsok mondanak, hogy intoleráns, hogy üldöz,
nagyon csalatkozol”.

A közismerten református Kazinczy jó érzékkel tapintott rá Eszterházy menta-

litásának legfontosabb vonásaira: elsősorban az értékteremtés, a műveltség terjesztése, kiterjedt egyházmegyéjének minél jobb állapotba juttatása, mindezzel a nemzeti kultúra szolgálata vezette egyházfői-főispáni tevékenységét. Főpapi pozíciójából következő konzervatív katolikus apologetikája nem párosult erőszakos ellenreformációs lépésekkel, hanem ellenkezőleg: nyitott gondolkodás, európai látókör, szenvedélyes tudományos érdeklődés, kifinomult művészeti ízlés, a rendelkezésére álló anyagi források tudatos, a köz javát szolgáló felhasználása jellemezte. A legjavát igyekezett továbbadni annak, amit Rómában látott, Egert „kis Rómának”, „magyar Athénnek” álmodta, s elképzeléseinek túlnyomó részét meg is tudta valósítani. Az már nem rajta, hanem a Habsburg-politikán múltott, hogy egyetlen mégsem jöhetett létre a városban. Könyvtára viszont Európára tekintő alkotás, a felvilágosodás századának eszmei tükre, amelyben egymással vitatkozó szerzők és eszmék szembesülnek egymással, gondolkodásra, ismeretszerzésre, eszmélkedésre invitálva mind saját koruknak, mind pedig a kései utókornak olvasóit. E gondolat jegyében nyitom meg a kiállítást, köszönöm a jelenlévők megtisztelő figyelmét.